

ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՏԿԻ ԳԻՇԵՐԸ

(ՊԱՏԿԵՐ Բ. Короленко-ից)

Նուէր «Մուրճ»-ի ընթերցողներին

Ազատ թարգմանութիւն ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՅԵԱՆԻ

187* աւագ շաբաթ օրն էր.

Երեկոյի մթնշաղը արդէն տարածել էր իւր թեւերը խաղաղած երկրի վերայ: Յերեկանից տաքացած և հիմա՝ զարնանային իրիկ-նադիմի թեթեւ շշուէնով հովացած երկիրը շնչում էր լիասիրտն: Այդ շշուէնից ահա փառահեղ, վառվռուն և աստղալից երկնքի հետ խաղալով, դուրս էին ծորում սպիտակաւուն թուխպեր, ինչպէս բուրլառի ծխի քուլաներ, որոնք բարձրանում էին առաջիկայ տօնին դիմաւորելու:

Հանդարտ էր Մ. փոքրիկ նահանգական քաղաքը, որ ամբողջովին զովացել էր մթնշաղ երեկոյի հովով, լռել էր, սպասելով այն պանծալի բույսին, երբ մայր-եկեղեցու զանգակատան բարձունքից պիտի հնչէր առաջին հարւածը: Բայց քաղաքը քնած չէր: Խոնաւ մթութեան հովանու տակ, լռիկ, անմարդի փողոցների սուերների մէջ նկատելի էր մի ամոք-սպասողական դրութիւն: Երբեմն միայն անցնում էր ուշացած, վաստակաբէկ բանւորներից մինը, որին տօնը հանդիպել էր համարեա ծանր, անհամբոյր աշխատանքի մէջ. երբեմն գոգոռում էր կառապանի սալակը—և դարձեալ տիրում էր անմրմունջ հանդարտութիւն... Կեանքը փողոցից փախուստ էր տւել սները, փարթամ պալատները, համեստ խրճիթները և այնտեղ պահւել:

Թէ քաղաքի, թէ դաշտերի և թէ բոլոր երկրի վրայ լսել էր վերահաս յարութեան ոտնի անտեսանելի շշուէշը:

Լուսինը չէր բարձրանում և քաղաքը մնացել էր այն բլրակի սուերի տակ, որի վրայ նկատուում էր մի մեծ, մռայլ շինութիւն: Այդ շինութեան տարօրինակ, ուղղաձիգ և խիստ գծերը մռայլ նկարուում էին ասողալից երկնի երեսին, մթին դռները լուսին տալով հազիւ հազ որոշուում էին սուերածածք պատի միջից և անկիւնի չորս աշտարակները դուրս էին ցցւել երկնքում սրածայր դազաթներով:

Բայց ահա մայր-եկեղեցու զանգակատան բարձունքից դուրս թռաւ մտահոգ գիշերւայ զգայուն օդի մէջ առաջին դողդոջ հարւածը... երկրորդը... երրորդը... Մի րոպէից յետոյ զանազան տեղերում, զանազան ձևերով հնչում, դողդոջում և երգում էին զանգակները և այդ հնչիւնները հիւսւելով կազմում էին մի զօրեղ, ինքնուրոյն ներդաշնակութիւն և տատանում էին հանդարտ, կարծես շրջան էին առնում եթերի ծալքերում:

Այն մթին շինութիւնից, որ սուերով ծածկել էր քաղաքը, նոյնպէս լսեց խռպոտ, կերկերուն մի դողանջիւն, որ կարծես խըղձալի անգորութեամբ հե-հեում էր զօրեղ ներդաշնակութեան յետեւից համնելու եթերային բարձրութեան մէջ:

Ձայնը լռեց... Հնչիւնները հալեցան օդում, իսկ գիշերային հանդարտութիւնը սկսեց աստիճանաբար իւր գահը բարձրանալ, միայն դեռ երկար, մթնշողի մէջ նշմարւում էր մի անորոշ, առկայծող արձագանք որպէս անտեսանելի օդաձիգ լարի դողդոջ: Տների ճրագները մարում էին, եկեղեցիների պատուհանները վառվում: Աշխարհը 187* դարձեալ պատրաստուում էր համբաւելու եղբայրութեան, սիրոյ և խաղաղութեան հին նշանաբանը:

Մռայլ շինութեան մթին դռների ախերը ճըռուցին: Ձին-ւորների մի խմբակ մթութեան մէջ հրացանները չըխլչըխկացնելով դուրս եկաւ գիշերապահներին փոխարինելու: Նա մտնելում էր շինութեան անկիւններին առժամանակ կանգ առնելով պահակատեղերի մօտ: Այդ մթին մարդկային խմբից չափած-կշռած քայլերով դուրս էր գալիս մի կերպարանք, իսկ նախկին պահապանը կարծես խորասուզւում էր այդ անորոշութեամբ մթին տուղ խմբակի մէջ:

Ապա խուճրը դարձնաւ առաջ էր շարժուում պտտելով բանտի բարձր պատերի շորս կողմը:

Արեւմտեան կողմը կանգնած պահապանին փոխարինելու դուրս եկաւ մի երիտասարդ նորակույտ: Նորա շարժումներին զեռ ևս չէր անհետացել գիւղական անտաշութիւնը, մատաղ կերպարանքը զեռ ևս պահպանել էր լարւած ուշադրութեան արտայայտութիւն, որ նկատելի է առաջին անգամ պատասխանատու պաշտօն ստանձնող անձանց դէմքին: Նա երեսը պատին դարձրեց, հրացանը չիկացնելով երկու քալ արաւ և մի կիսաշրջան կատարելով, կանգնեց ուս-առ-ուս պահապանի մօտ: Հին պահապանը, իւր գլուխը թեթեւութեամբ նորեկի կողմը դարձնելով, սկսեց սովորական կարգով նրան խրատներ կարդալ:

—Անկիւնից անկիւն, լաւ նայիր, չքնես, չնիրհես, արագ-արագ ասում էր և նրա մոխրագոյն աչքերում թափանցում էր ինչ որ մի տեսակ առանձին տխրութիւն:

—Հասկացար, հարցրեց տասնապետը:

—Такъ-точно (այո՛):

—Ի՛է, լաւ նայիր, ասաց նա խտուրթեամբ. ապա տոնը փոխելով, շարունակեց աւելի մեղմօրէն:

—Հա, ոչինչ, Ֆադէե, մի՛ վախիր, հօ կնիկարմատ չես, սատանայից հօ վախենալու չես...

—Ինչո՞ւ միայն սատանայից, միամտաբար պատասխանեց Ֆադէեը և ապա մտաղբաղ աւելացրեց, —համա, ախպէր, սիրտս ինչ որ վատ բան է նախագուշակում:

Այս պարզ, միամիտ, համարեա մանկական խոստովանութիւնը ծիծաղ բարձրացրեց զինւորների խմբի մէջ:

Տես, ահա, բարեկամ, գիւղը շատ հեռու չէ, ասաց տասնապետը մի արհամարհական ցաւակցութեամբ և կտրուկ հրամայեց:

—Ружья вольно! шагомъ маршъ! ¹⁾ պահապան ²⁾ խուճրը

¹⁾ Հրացաններն ազատ, քալեցէք:

²⁾ Караулъ—մէնք թարգմանում ենք—պահապան, իսկ часовой—պահնորդ:

քայլերի հաւասարաչափ բաղխումով ծածկեց անկիւնի յետեր և այդ բաղխումը շուտով լռեց: Պահնորդը ուսին դրեց հրացանը և սկսեց հանդարտ մանդալ պատի մօտով:

Բանտի մէջ՝ զանգակի վերջին հարւածի հետ՝ սկսեց մի շարժումներ: Վաղուց բանտի մօռայլ և թախծալի գիշերը այդպիսի շարժումն չէր տեսել: Տօնական շնորհաւորութիւնը կարծես ազատութեան համբաւ լինէր բանտի բնակիչների համար: Արգելարանների սեղանները մինը միւսի յետևից բացւում էին: Մարդիկ մոխրագոյն վերարկուներով, գունաւոր, ճակատագրական կտորը մէջքին, երկար շարքերով գնում էին նրբանցքի միջով զոյգ-զոյգ և մոտում բանտի եկեղեցին, որ վառվում էր ճրագների լուսով: Նոքա գալիս էին աջ կողմից, ցածրից բարձրանում էին սանդուխով և բարձրից ցած էին իջնում: Խուլ աղմուկի միջից երբեմնապէս լսւում էր հրացանի զրնգոց և կապանքների սահուն չիչխկոց: Մոխրագոյն խաժամուժը մոտնելով ընդարձակ եկեղեցին, լցւում էր վանդակով շրջափակած տեղերը և այնտեղ լսւում էր: Եկեղեցու պատուհաններում նոյնպէս նկատելի էին երկաթեայ ամուր վանդակներ:

Բանտը դատարկւել էր: Միայն անկիւնի չորս աշտարակներում չորս մենաւոր բանտարկեալներ մօռայլ թափառում էին իրանց խցերի մի անկիւնից միւսը: Երբեմն նոքա ականջները դէմ էին անում դռանը և ազահութեամբ կլանում էին եկեղեցուց դուրս թռչող երգի բեկորները:

Մէկ էլ ընդհանուր արգելարաններից միւսում, թախտի վրայ պառկած էր մի հիւանդ: Վերակացւին յայտնեցին այդ յանկարծահաս հիւանդի մասին. նա մօտեցաւ հիւանդին, երբ կալանաւորներին տանում էին եկեղեցի, և խոնարհելով նայեց նորա աչքերին, որ վառւում էին մի տարօրինակ փայլով և մի անմիտ արտայայտութեամբ ուղղւած էին տարածութեան գիրկը:

— Իւանով, լսիր, Իւանով, կանչեց վերակացուն հիւանդին:

Կալանաւորը ուշք չդարձրեց. նա մրմնջում էր ինչ որ մի անորոշ-անհասկանալի բան. ձայնը խռպոտ էր, բորբոք շրթունքները դողւոյնում էին ճգնութեամբ:

—Վաղը հիւրանոց տանելու կարգադրեց վերակացուն և արդելարանի դրան առաջ թողնելով նրբանցքի պահապաններից մինին, դուրս եկաւ Պահապանը ուշադրութեամբ նայեց ջերմող հիւանդին և գլուխը շարժեց:

—Էյ փախտական, փախտական, քո հաշիւը վերջացաւ, ասաց վերակացուն, և տեսնելով, որ այլևս այստեղ անելու բան չ'ունի, անցաւ նրբանցքով դէպի եկեղեցին և սկսեց լսել ժամերգութիւնը՝ շուտ շուտ գետին կռնակով երկրպագութեան:

Դարտակ արգելարանը երբեմնապէս աղմկում էր հիւանդի անորոշ բացականչութիւններով: Դա մի չափահաս, զօրեղ և ամրակազմ մարդ էր: Նա զառանցում էր մօտիկ անցեալը և նրա կերպարանքը արտայայտում էր մի դառն տանջանք:

Բաղդը այդ փախտականի հետ մի անպիտան խաղ խաղաց: Հայրենիքի վառվռուն կարօտով տոգորւած, նա կտրեց հազարաւոր վերստեր. անցնելով վայրենի լեռների և տալգանների ¹⁾ վրայով, կրեց հազարաւոր նեղութիւն և զրկանք, առաջնորդւած այն յուսով, թէ մէկ տեսնեմ... մի ամիս, մի շաբաթ... ապրեմ մերոնց մօտ... իսկ այնուհետեւ... թէ կուզ... նոյն օրին ընկնեմ: Հայրենիքից հարիւր վերստ հեռու, նա ընկաւ այս բանտը...

Բաց անա լռեց անորոշ զառանցանքը. փախտականի աչքերը լայն բացեցան, կուրծքը սկսեց շնչել հաւասարաչափ, միաբարբախ... նրա տաք գլխում երեւան եկան աւելի բերկրաւիթ ցնորքներ...

Սոսափում է դաշգան... նրան ծանօթ է այդ հաւասարաչափ, մոդեկան և ազատ սոսափիւնը. նա սովորել էր որոշել անտառի ձայնը, ամեն մի ծառի խօսակցութիւնը: Մեծափառ սոճիները հնչում են իրանց խիտ, մթին կանաչով բնրձր, բնրձր... եղենիները փսփսում են ձագական և խուլ... ուրախ՝ պաշտօն սաղարթը շարժում է ճկուն ձուղը. բարդին ղողգոջում և ճքճքում է հրաշալի, երկչոտ տերեւներով... Սուլում է ազատ թռչունը. առեակը աշխոյժ շատախօսութեամբ թռչկոտում է քարոտ ձորակի մէջ և տայգայի

¹⁾ Таҗра — ալդպէս են կոչւում Սիբիրի խիտ, անմարդակոխ և ճահճուտ անտառները:

հետախույզները ¹⁾—կրկուսն կաշաղակների երամը—[Թուում են տեղերով, որտեղից խիտ տալգալի միջով անցնում է փախստականը:

Կարծես տալգալի քամու ազատ հոսանքը բուրեց հիւանդի երեսին: Նա բարձրացաւ, խորը հոգոց հանեց: Աչքերը ուշադիր արտայայտութեամբ առաջ են նայում... բայց յանկարծ նոցա մէջ ինչոր գիտակցութեան նման մի բան ցոլաց... Սովոր փախստականը իւր առաջ մի արտասովոր բան տեսաւ.—բաց դուռ:

Զօրեղ բնագոյումը ցնցեց ամբողջ մարմինը, որ խախտւել էր հիւանդութիւնից: Զառանցանքի նշանները արագ անցայտանում կամ լամբում էին այն մտապատկերի շուրջը, որ լուսեղ փայլով [Թափանցել էր այդ խոօսի մէջ. մենակ եմ... բաց է դուռը...]

Միտպէից նա կանգնած էր յատակին: Բորբոք գլխի բոլոր ջերմը կարծես [Թափւեց նրա աչքերը, որոնք նայում էին մի տեսակ հաւասարաշափ, յամառ, սարսափելի...]

Ինչոր մէկը դուրս գալով եկեղեցուց, վայրկենաչափ բաց արաւ նրա դուռը... հեռաւորութիւնից մեղմացած երգի կանոնաւոր ալիքները հասան փախստականի ականջին և դարձեալ խլացան: Նրա դժգոյն կերպարանքի վրայ երեւաց մի տեսակ [Թմրութիւն. աչքերը մթնեցան և մտքին ընկաւ հին, ցնորալի, փայփայած պատկերը. հանդարտ զիշեր... եղևնու սոսափ, որ [Թուխ ձղներով հովանաւորում է հայրենի գիւղի հին մատուռը... հայկենակիցների խումբը... գետի ափի ձրագները և այս երգը... Նա շտապել, փախել էր հէնց նրա մանր, որ այս բոլորը լսէ այնտեղ, իր տանը, հայրենի գիւղում... մինչդեռ, նրբանցքի մէջ, եկեղեցու դրան առաջ դեռ ևս եռանդով աղօթում էր վերակացուն.]

Երիտասարդ նորակոչը հրացանն ուսին շրջում է պատի մօտով. նրա առաջ տարածւում է հարթ, ձիւնից նոր բացւած, հե-

¹⁾ Սիրիւրի փախստականները պատմում են, որ խուլ տալգալի մէջ կաշաղակները երամով ուղեկցում են խիտ անտառից անցնող փախստականին: Այն ժամանակ՝ երբ օրէնքով այդ փախստականներին սպանելը արգելւած չէր. Բուրխաթ որսորդները նոցա հետեւում էին կաշաղակների երամի կրկնողով:

ռուն կորուզ դաշտավայրը: Թեթև քամին վազում է դաշտի վրայով, խշխշացնում է աղշպանքը, սուլում է հին տարաջ խոտերի չոփ և զինևորի հոգու մէջ արթնացնում է հանդարտ, տխուր մ'ըմունք:

Երիտասարդ պահնորդը կանգ առաւ պատի մօտ, հրացանը ցած դրեց և ձեռքերը դնելով նրա բերանին, իսկ գլուխը ձեռքերի վրայ, խոր մտածմունքի մէջ ընկաւ:

Նա դեռ ևս պարզ չէր կարողանում երեակացի, թէ ինչու այս եղ է, տօնի այս հանդիսաւոր գիշերին, հրացանը ձեռին, պատի մօտ, անմարդի դաշտավայրի առաջ:

Առհասարակ նա դեռ իսկական գիւղացի էր—ռամիկ. դեռ շատ բան, որ գիտեն զինւորները, նա չէր հասկանում, ուստի և իզուր չէր, որ նրան «գիւղացի» էին կանչում բարկացնելու համար: Երէկ չէ միւս օրը նա դեռ ազատ էր, տան, արտերի և իւր աշխատանքի տէրը... Իսկ հիմա, անըմբռնելի, անորոշ, անբացատրելի սարսափը հետեւելով երիտասարդ, անտաշ գիւղական զաւակին ամեն մի քայլափոխում, ամեն մի շարժմունքին, միշտ չիշեցնում էր նրան ծառայութեան խտուրթիւնը:

Բայց այդ րոպէին նա մենակ էր... դաշտավայրի դատարկ տեսքը, որ փռում էր նրա առաջ և աղշպանքի մէջ ծածանւող քամու շշուոցը նրան շնչում էին մի տեսակ անուշ նիրհ և երիտասարդ նորակոյի առաջ հանդէս են գալիս հայրենի պատկերները: Նա ևս տեսնում է հայրենի գիւղը, որի վրայից վազում է միւսնոյն քամին, և ճրագներով լուսաւորած եկեղեցին, և այն մթին եղևնիները, որ նրա վրայից շարժում են կանաչ կառարները:

Երբեմն նա կարծես թէ ուշքի է գալիս և այն ժամանակ նրա մոխրագոյն աչքերում արտափայլում է տարակուսանք. այս ինչ բան է... դաշտ... հրացան... պատ... Մի վայրկեան նա չիշում է իրականութիւնը, բայց գիշերւայ քամու անորոշ շնչոցը դարձեալ հանդէս է բերում ծանօթ պատկերներ, և զինւորը հրացանին յենած՝ դարձեալ նիրհում է:

Պահնորդի կանգնած տեղից ոչ հեռու, պատի ծայրին երևում է մի մթին իր.—Դա մարդու գլուխ է: Փախստականը նայում է դաշտավայրի ծայրում դժւարութեամբ նշմարւող անտառի

սահմանագծին: Մայր-գիշերւայ ազատ, թարմ շունչը աղահաբար ծծելով, նրա կուրծքը լայնանում է: Նա ձեռքերով ցած է իջնում և հանդարտ սուրում է պատի վրայով:

Ձանգակների ուրախ հնչիւնը զարթեցնում է գիշերային խաղաղութիւնը: Բանտի եկեղեցու դուռը բացւեց.— դրանը թափուր պիտի լինի: Ներդաշնակ երգեցողութիւնը արիքներով դուրս հոսեց եկեղեցուց: Զինւորը ցնցւեց, կանգնեց շիւմ-շիտակ, ցած առաւ գլակը, որ երեսը խաչ հանէ, և այդ դրութեան մէջ նա պառնձւեց:

Փախստականը գետնին հասնելով, արագութեամբ վազեց աղ-շորանքի մէջ:

— Կաց, կաց, սիրելի բարեկամ,— կոչում է պահնորդը սարսափահար բարձրացնելով հրացանը... Ահա, հասաւ նրա գլխին այն սարսափը, որից նա սպրսռում էր,— անձեւ, սարսափելի, ի դէմն այդ մոխրագոյն կերպարանքի:

«Ծառայութիւն, պտտասխանատուութիւն», վայրկենաբար մտածեց զինւորը և, բռնելով հրացանը, նշան դրեց փախստականին: Հրացանի ոտը քաշելուց առաջ նա մի խղճալի տեսքով պլշեց աչքերը...

Իսկ քաղաքի վրայով դարձեալ սլանում, շրջան է առնում եթերի մէջ ներդաշնակ, երգեցիկ և դալայլիկ հնչիւնը, և բանտի հին զանգակը դարձեալ զարկւում և զողանջում է մի կերկերուն ձայնով որպէս զնդականար թռչնակի հոգոց: Իսկ պատի տակից ներդաշնակ հոսում են դէպի հեռու դաշտավայրը հանդիսաւոր շարականի առաջին հնչիւնները. «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Եւ յանկարծ ամեն բան խլացնելով պատի տակից որոտաց հրացանի հարւածը, նրան յետեւեց թոյլ, անօգնական մի ճիչ զառն կսկիծով, և ապա, մի վայրկեան ամեն ինչ լռեց:

Միայն անմարդի դաշտավայրի հեռաւոր արձագանքը տխուր արտունջով կրկնում էր հրացանի հարւածի վերջին արձագանքը: